

Karl Ristikivi Vahemere-ruum¹*Brita Melts*

Märksõnad: Karl Ristikivi, Vahemere maad, saared, autobiograafilisus, omailm (*Umwelt*)

Sissejuhatuseks

Siinne artikkel keskendub Vahemere-äärsetele maastikele Ristikivi elus ja loomingus, et leida kokkupuuteid autobiograafiliste ja ilukirjanduslike teekondade vahel, elu- ja loomelooliste maastikukogemuste põiminguid või koguni pörkumisi, samuti kirjaniku tunnetusliku kaardi belletriseeritud avaldumisi. Keskendun esmalt sagedasimatele sihtkohtadele Ristikivi tegelikel ja kujutluslikel reisidel ehk Kreeka ja Itaalia maastikele, iseäranis saartele; teiseks inimestele ja tegelastele, Ristikivi reisidel leitud sõpradele ja tema romaanides esinevatele kreeklastele. Kolmandana puudutan vilksamisi, nagu möödapääsmatuks kujuneb, ka Ristikivi Arkaadia-motiivi, nii müütilist kui tegelikku.²

Ruumi mõistan siinkohal kui (1) liikumisega seotud avatust ja vabadust, mida igatsetakse ja mida saab mitmekesiselt kogeda kui tähenduslike objektide ja kohtade asetust, kui (2) vahemaid ja ulatusi, mis eraldavad või ühendavad kohti ja veel abstraktsemalt kui (3) kohtade võrgustiku poolt määratud ala (Tuan 1981: 3, 6, 12). Sellega vältimatus ühenduses ja sama olulisena tuleks aga ruumi mõista ka kui (4) loomingu, kunstilist teost, saavutust (Tilley 1994: 17), nagu seda on vastandatud autonoomsele reaalsusele, kus asjad või inimesed lihtsalt asetsevad või leiduvad. Seega on ruum samavõrd füüsiline ja visuaalne kui mentaalne, emotsionaalne ja loominguiline.

Ristikivi loomingu senised ruumi-alased analüüsid on paljuski keskendunud kirjaniku sünnimaale, eeskätt keskkonnakujutustele Tallinna-ainelistes romaanides, piirnedes peamiselt romaanisese ruumi ja sellesse paigutatud tegelaste käsitlemisega. Nostalgia-diloogiat, romaane „Kõik, mis kunagi oli“ ja „Ei juhtunud midagi“ kohakeskselt vaadeldud Kadri Tüür on aga muu hulgas paigutanud romaaniaastikke tegelikule kaardile ning võrrelnud neis esinevaid detaile kirjaniku sünnimaastikega (vt Tüür 2002: 128–130). Vahemere maadega seonduvate käsitluste keskpunktis on olnud enamasti Rooma, kuhu viis kirjaniku esimene vahemeremaine teekond ja kus poolelt sõnalt katkeb tema luigelauluks jäänud romaan „Rooma päevik“. Ristikivi Itaalia-ainelist reisikirja on imagoloogiliselt vaadeldud Anneli

1 Artikkel on seotud ETFi grandiga nr 9035 („Adressaadi dünaamika eesti elulookirjutuses“) ja Haridus- ja Teadusministeeriumi programmist „Eesti keel ja kultuurimälu II (2014–2018)“ rahastatava projektiga EKKM14-302.

2 Ristikivi Arkaadia-motiivi heledaid ja helgeid, tumedaid ja süngeid varjundeid ning püsivust idüllilise ideaalmaastiku ja mitte metsiku alg-Arkaadia poolel on lähemalt vaadeldud artiklis „Karl Ristikivi rändav Arkaadia“ (Kronberg, Melts 2012).

Kõvamees (vt Kõvamees 2008) ja kirjaniku suhetest Vahemere-ruumiga on Valev Uibopuu loonud põgusa visandi, milles põhitähelepanu on Rhodose saarel (vt Uibopuu 1987).

Ilukirjanduslikke ja autobiograafilisi kogemusi salvestavate tekstide (päevikud, kirjad) võrdlemine ning sedakaudu elu- ja loomelooliste teekondade ühisosa eeldamine annab alust laiemateks käsitlusteks. 2. augustil 1957, aasta pärast esimest reisi Vahemere äärde, kirjutab Karl Ristikivi oma päevikusse: „See on mu mineva-aastane Itaalia reis, mis mulle avas Vahemeremaade erilise võlu“ (Ristikivi 2008: 11). Sinise Vahemere, lõhnavate tsitruseluude ja küpressidega liigendatud maastike lumm jäi Ristikivis püsima niivõrd, et edaspidi sai Vahemere maadest tema reiside sagedasim sihtkoht ning ühtlasi tema ajalooliste romaanide olulisim tegevuspiirkond, mis kahtlemata põhines rohkem või vähem ka isiklikel elamustel. Ristikivi elas oma loometeel „koos Euroopa ajaloo läbi ka Euroopa geograafia“ (Liivamets 1990: 171).

Ristikivi tegelikult kogetud ja ilukirjanduses kajastatud ruumide vastastikused seosed põimuvad tunnetuslikult ühtseks Vahemere-ruumiks. Seda võime tõlgendada ka kirjaniku loomingulise omailmana, mille aluseks on tegelikult tajutud füüsiline keskkond ja geograafilised maastikud, kuid mis ei ole samane vahetu reaalsusega, vaid pigem selle isiklik tõlgendus, tahtlik ja valikuline teisend füüsilisest ümbrusest. Omailm põhineb subjektiivsel tajul ja valikutel, olles seega subjektiivne kuvand füüsilisest keskkonnast, mudelmaailm või teatud mõttes isegi kujuteldav tõelus, mis täidetakse väliskeskkonnast sihipäraselt välja valitud isiklikult tähenduslike objektide, kohtade ja omadustega. Kirjanduslikus omailmas ühineb tõelus fiktsiooniga ning teineteist vältimatult täiendavad ilukirjanduslikud ja autobiograafilised detailid kaardistavad nii tekstides loodud kui ka nende eeskujuks olevat reaalsust keskkonda.

Teekonnad Ristikivi elus ja loomingus

Paljuresinud kirjanikuna on Ristikivi ometi vähe avaldanud otseseid reisikirju või -mõtisklusi, „aga valitud marsruutidest märkame peatselt, et need seostuvad varem või hiljem valminud romaanide tegevuspaikadega ja see ei saa olla kogemata kokkusattumine“ (Nirk 1991: 186–187). Nii osutuvad Ristikivi maised ja vaimsed, üksnes maakaartidel sõrmega veetud teekonnad sihipäraselt, kirjanduslikult eesmärgistatuiks, otsimaks loomingulist sütitust või faktilist tuge vormuvatele ideedele – eriti pärast esimest reaalselt retke Vahemere äärde 1956. aastal. Ta kirjutab päevaraamatusse: „Olen ajanud Konradini jälgi entsüklopeedia kaudu ja leidnud kaardilt ka Tagliacozzo“ ning „Pärast lõunat hulgun ringi ja katsun lähemalt meele jätta [Rhodose] linnamüüre“ (Ristikivi 2008: 94, 197). 1964. aasta suvel jõuab ta tõdemuseni: „Missugune saatuse ironia! Nelja aasta eest kirjutasin selleks, et oleks võimalik sõita, nüüd sõidan selleks, et kirjutada“ (samas, 601). Ja need loominguga pärast ette võetud teekonnad kestsid lõpuni – Ristikivi viimasel Itaalia-reisil (1971) otsis ta miljööd oma viimasele romaanile: „Ma ei ole ikka veel Caspariga kokku saanud. Käisin küsimas Via del Corso 20, aga seal oli ainult Goethe elanud ja see oli hiljem.“ (Ristikivi 2012: 190.)

Vahemeremaised ilukirjanduslikud ruumid Ristikivi loomingus sisaldavad reaalse maailma äratuntavaid elemente, mida on mõnel juhul võimendatud, poetikaga looritatud või on koguni mitu füüsiliselt eraldi asetsevat detaili ühte põimitud, kuid mis on enamikel puhkudel siiski selgelt kaardistatavad. Raskusteta võib kaardil jälgida Brenneri kuru läbinud Konradin von Hohenstaufeni teekonda Itaalias, põgeneda koos Roger Blondel de Tressaliniga Ateenast Küprosele ja rännata edasi Akkonisse kuni Rhodosele taandumiseni, minna Pedro Gavilán de Casarmana jälgedes Mallorcalt teele ja ajada Kataloonia kompanii jälgi Konstantinoopolist Korfuni, uidata Katarina jälgedes Siena tänavail või olla Kaspar von Schmerzburgi varjus turist Roomas. Neil maastikel võib ära tunda kujuteldavate ruumide vähemalt osalise kattumise reaalse geograafiaga – kuid ühtegi neist teekondadest pole kirjanik ise samal kujul terviklikult läbinud.

Seejuures ei maksa unustada, et mõnesse geograafilisse piirkonda jõudis looming enne kirjanikku: Ristikivi kirjeldab ka paikasid, kuhu ta kas kunagi ei sattunud või kuhu polnud veel kirjutamise ajaks jõudnud (näiteks Küpros, Akkon). Romaani „Mõrsjalinik“ mustandversiooni valmimise järel ise esmakordselt Sienasse jõudnud kirjanik tõdeb:

See kõik on palju väiksem kauguste mõttes, kui olin kujutelnud ja asetseb ka hoopis teisiti, nagu peegelpildis. Katarina maja on kahjuks ümber ehitatud kirikuteks ja kabeliteks, nii et raske on kujutella, missugune see omal ajal võis olla. (Ristikivi 2008: 622.)

Tegelaste niisuguseid teekondi võib pidada kirjaniku mõttelisteks reiseideks või tegelike maastike kirjanduslikuks kaardistamiseks. Võivad ju ka „unistused ja uudishimu kaugete maade avastamise järele“ virgutada geograafilist taju, mis „on osa meie kujutlusvõimest ja teadvusest. Geograafiline taju ei tähenda vaid kusagil olemise teadvustamist ega juba sissetallatud radade tundmist – see tähendab nii oma sise- kui välismaailma eripära tunnetamist ja oma suuna leidmist elus.“ (Bunkše 2012: 42.) Unistuste ja uudishimu ajal said Ristikivil selleks suunaks Vahemere maad. Kujuteldavad rännakud aga olid Ristikivile tuttavad juba lapsepõlvest. Ühes 1964. aastal kirjutatud mälestusloos meenutab Ristikivi, kuidas ta üheksa- või kümneaastase poisikesena luges Laste Rõõmust lugu „Maal, kus palmid kasvavad“, milles kirjeldati imeliste kauguste igatsusi ning seiklusi ühel idüllilisel muinasjutumaal – „See tundub peaaegu nagu ettekatsetud osa mingis suuremas mustris“ (Ristikivi 1993: 15). Veel enne Ristikivi sihikindla reisimise algust on geograafiharidusega kirjaniku sule läbi oma kaardikire avalikustanud ka „Hingede öö“ autorilähedane minategelane:

Eks olnud ma isegi niimoodi istunud ja kaarte vaadanud, vaimus rännanud ja võõraid nimesid nautinud. Eks olnud ma isegi mitu korda vaimus silmapiiri varjavast metsast mööda rutanud – et siis hiljem oma lihaste silmadega pettumust näha. Olin rännanud vaimus nii võõrsile kui ka koju tagasi [---]. (Ristikivi 1953: 34.)

Ristikivi on tegutsenud kusagil tegeliku ja imaginaarse geograafia vahepeal, sest kujutlused on toitnud nii tema päriselt läbitud kui loomingulisi teekondi, kusjuures piir tegeliku ja kujuteldava geograafia vahel on õhkõrn. Mõne teose vahemeremaine kirjanduslik tervik on loodud küll üksikute autobiograafiliste detailide põhjal, kuid loominguliste ruumide otsest lähtumist omaeluloolistest kogemustest reedavad vaid üksikud hoolikalt valitud kirjeldused või krüptilised vihjed kirjades ja teostes, mida leidub üsna vähe, ent mis on seda tähenduslikumad. Ilukirjanduslikke või kujutluses loodud kohti võib mõista kui tegeliku maailma isiklike või sotsiaalsete ruumide esitusviise, kuna ka kõige realistlikum ilukirjandus kirjeldab kujutletud maailma ja kõige liialdatumates fantaasiamaailmades leidub elemente, mis on tegelike kogemuste alusel äratuntavad lugejaile, kellele jääb vabadus tõmmata kujukaid ühendusi fiktsionaalse ruumi ja igapäevase maailma elementide vahele (Tally 2013: 147).

Kirjaniku omaelulooliste kogemuste peegeldusi ilukirjanduslikus maailmas aitavad näha dokumentaalsed materjalid ning neis leiduvate detailide ja vihjete kõrvutamine loominguga. Üheks võimaluseks on „jälitada“, mil määral kirjeldused hoiavad kinni tõestest faktidest ja püüavad matkida tegelikkust või vähemalt sellega usutavalt ja äratuntavalt sarnaneda. Võime küsida, kui palju üks ilukirjanduslik tekst sarnaneb eluga; sarnasust saab hinnata informatsiooni täpsuse kriteeriumiga ning tähendusega teose terviktasandil (Lejeune 2010: 215–216). Nii võime tegelike paikade kirjanduslikku kaardistamist jälgida lisaks ilukirjanduslikele tekstidele ka Ristikivi autobiograafilisi kogemusi salvestavate tekstide, päevaraamatute ja kirjade kaudu. Ristikivi eluloolistest seikadest inspireeritud ruumikujutustest võrsub mitmesuguseid maastikulisi seoseid eri teoste vahel: autobiograafilised kogemused saavad osaks kirjanduslikest teekondadest, mentaalsed kaardid täiendavad reaalselt geograafiat, kujutlused ammuntavad tuge füüsiliselt kogetud ruumist. Ristikivi puhul kehtib seesama, mida on autobiograafiliste maastikukogemuste uurimisel täheldatud: „Füüsiline ruum on unelustega tihedalt põimunud“ (Bunkše 2012: 154).

Kujukaim uneluste ja füüsilise ruumi põimumine sai teoks juba Ristikivi esimesel kahel reisil Itaaliasse, mille maastikud ongi tema loomingu seisukohalt tähtsaimad³ ja kus on ka tema Vahemere-ruumi radade algus ja lõpp: ajalooliste romaanide sarja avateos „Põlev lipp“ avab Itaalia idüllilised maastikud ning need sulgeb „Rooma päevik“, „väga peenekoeline ja poeetiline reisikiri“ (Neithal 1994: 60), Ristikivi mitme Itaalia-reisi kokkuvõtte ja erisuguste tundeelamuste pikendus. Itaaliast leidis Ristikivi oma Arkaadia, nagu ta võtab kokku oma kahe esimese Itaalia-külastuse põhjal kirjutatud reisikirja „Itaalia capriccio“:

³ Itaalia maastike paljuski Ristikivi isiklike kogemuste põhjal sündinud kirjeldusi leidub „Põlevas lipus“, „Surma ratsanikes“, „Mõrsjalnikus“, põgusalt ka „Nõiduse õpilases“ ja „Õilsates südameses“, viimaks võtab tuhmunud Itaalia-muljed kokku „Rooma päevik“ oma süngete meeleolude ja tumedate maastikega.

Olgu nii! See on siiski minu Itaalia, minu album amatöörfotodega, ja vähemalt ma ise oskan neile värvide juurde mõelda. Siis saab sellest Arkaadia, kus ka mina olen olnud. Sest mulle on Itaalia siiski eeskätt Arkaadia, tänapäeva Itaalia. Antiikne Rooma on surnud, renessanss on talletatud muuseumidesse. Aga Vahemeri on endisel sinine, apelsinipuud õitsevad samal ajal kui nad vilja kannavad, müürid hõõguvad päikesepaistes, eeslid ja naised kannavad ühesuguse rahu ja väärikusega oma koormat. Ja siiski õnnelik Itaalia, õnnelik isegi vaesuses ja viletsuses, tantsiv ja laulev tulemägede jalal. Midagi on siit ka õppida – kuidas elada ja elu taluda. (Ristikivi 1993: 73.)

Loo algul ei märganud Ristikivi Vahemere „kuulsast sinisest värvist“ ometi midagi, selle vesi oli tema jaoks hoopis „määrinud hall ja õline“ ning lõhnas nagu igas sadamas (sammas, 54). Seega on siinkohal tegemist isikliku vabaduse ja eelistusega leida oma Arkaadia Itaaliast, näha selles eelkõige päikesepaistes hõõguvat ilu ja rahu. Idüllilise tajutud Itaalia on paljude settinud kujutluste ning põimunud tundeelamuste alusel teadlikult konstrueeritud Arkaadia – tõepoolest „õnnelik Itaalia“. Sest mitte igasugune keskkond ei pälvi sellist tähelepanu, vaid tajutav maastik on alati teatud mõttes

meie valikute ja eelistuste tulemus, niisama võrra kultuuriline autonoomia kui meelte oas, intellektuaalne kontseptsioon ja subjektiivne kaemus, tähistades mitte igasugust ümbritsevat pildist välja rebitud tükki [---], vaid ennekõike meie kujutlust sellest, silma ja meelte poolt vastu võetud ja mõistuse poolt korras- tatud kultuurilist paradigmat, mille puhul esteetika diktaat kehtestab prioriteedi maastiku teiste ja kahtlematult oluliste kvaliteetide ees (Maiste 2011: 22–23).

Selliselt kerkivad meie teadvusse „aistilised“ või „meelte maastikud“, mille vahetusse tajumisse on lisaks nähtavale kätkevad ka kõik lõhnade, häälte ja puudutustega seotud naudingud (Bunkše 2012: 60–61), samuti intiimsed mälestused, elamused, emotsioonid ja mitte vähem olulisena teadvusse kinnistunud kujutluspildid. Ristikivigi mõistis maastiku „päris nägemise“ all otsest kontakti kõikide meeltega, mis eeldab „kuitahes lühikest muutumist linna päriselanikuks“ (Ristikivi 1993: 51).

Oma maastikulise Arkaadia leidmine eeldab kahtlemata „päris nägemist“, ometi on eeltoodud lõik üks kujukamaid tõendeid sellest, kuidas ruumilistest elementidest ja maastikuomadustest saavad sümbolid, mis panevad nende vahetud tähendused hälbima füüsilisest tegelikkusest ja nihutavad maastikukogemuse subjektiivsete aistingute ja emotsioonide ringi. Kirjanik esitleb siin ja edaspidigi oma loomingus ruumi, millesse on imbunud sügavalt isiklikud tähendused. Seda enam, et Itaaliast leitud avar ja idülliline Arkaadia ei jäänud püsima „Rooma päevikuni“, mis oma tumeduse ja ängistusega demonstreerib ilmset ruumilist sulgumist ja sihipärasat kokkuvõttu. Itaalia iseloomustusi selles kannavad Ristikivi hilisemate reisimuljete, teda vallanud tühimuse edasiarendustena juba lagunemine ja süngus, olles nii kirjaniku viimaste eluaastate „kunstiliselt adekvaatne kajastus“, kus „kaduvikuaimuslik hingeseisund on leidnud ainulaadset

sugestiivse väljenduse“ (Nirk 1991: 263) – ka maastikukogemustes. Itaalia idülliline maastik on viimaks pagendatud „armsalt hõllanduslikku minevikku“ (vt Bunkše 2012: 74), helgest ja õnnelikust Itaaliast on saanud nostalgja, mälestustes ning kujutlustes alal hoitud ruum.

Saared

Saar, korraga nii avatud kui suletud ruum (Hollo 2010: 98), mõlemad omadused tingitud seda ümbritsevast nii ühendava kui lahutava piirina funktsioneerivast merest (mereteega ühendatud, ometi mandriosast eraldatud), on üks kütkestavamaid ja samas selgema piiritlusega geograafilisi üksusi. Tegevuspaigana loob ta omamoodi vastuolu või paradoksi, olles vabaduse ja piirangute süsteem (Sarapik 2002: 223). Ka Ristikivi loomingus⁴ on olulised vastuolud ja ambivalentsed sulamid, nagu helgete ja süngete maastike sujuv üleminek, võnkumine heleduse ja tumeduse peibutaval piiril, aga ka koduigatsusega põrkuv kauguseigatsus, mis „näikse Ristikivile sama sügaval veres olevat kui vajadus püsiva rahu ja keskendumisvõime järele“ (Kronberg 2012: 11). Ristikivi loomingus üha korduv merega seotud nimetu kauguseigatsus sai inspireeriva tunnetusliku konstandina alguse ehk juba lapsepõlves Läänemaa maastikel, nagu lubab aimata värss „mu lapsepõlve helkiv avameri“ (Ristikivi 1972: 29), või vähemalt Paljassaarel, ja see on jäänud üheks läbivaks motiiviks tema loomingus. Küllap võlus teda ka saarte puhul nendega seonduv ambivalentsus, vabaduse ja ahistuse võngutav kooslus, mis toidab unistusi ja kujutlusi eriti ühiskondliku surutuse või isikliku ängistuse seisundis.

Saartel ongi Ristikivi kujutlusmaailmas olnud oma kindel koht vähemalt alates „Viimsest linnast“, ja tegelikult varemgi, kui lähtuda sellest, et „Aarete saar“ „oli üks tema varasemaid lugemiselamusi ning et merre vajunud Atlantise legend andis talle hiljem ainet fantastiliseks romaaniks „Imede saar“ (1964)“ (Uibopuu 1987: 222). Saartega seonduvaid unelusi on väljendatud „Hingede öös“, kus voodihaige Olle uurib ajaviiteks Stockholmi saarestiku merekaarti – pikksilmaga, et oleks näha ka kõige väiksemad saared – ja kujutleb, kuidas saared võiksid tegelikkuses olla:

Mul on seal üks saar, mille ma olen eriti välja valinud. Ei, ma ei taha sugugi sinna saarele minna, veel vähem seal elada. Ma ainult kujutlen, missugune ta võiks olla. [...] Tal ei ole teiste antud nime, aga ma olen talle ise nime leiutanud. Olen ristinud ta Lindude saareks, sest seal on alati palju linde. (Ristikivi 1953: 34–35.)

Autorilähedane minategelane mõtiskleb: „Miks ei võiks mõni saar tegelikkuses olla veel ilusam kui unistustes?“ (samas, 34).

⁴ Paradokse ja jõulisemaid vastandusi kajab eriti „Inimese teekonna“ avaluuletusest: „Koduigatsus – kauguseigatsus“, „varjuotsija – tuultotsija“, „sünnihirm – surmahirm“, „olemine – mitteolemine“.

Tollastel unistustel või kujutlustel ei olnud veel vahemeremaisest tegelikkusest võrsunud kogemuslikku alust. Kuid juba oma esimesel reisil Vahemere-äärsetele maastikele 1956. aastal sai Ristikivi unustamatu maastikulise elamuse Capriilt. Inspiratsiooni otsiva kirjaniku edaspidistel teekondadel said olulisteks veel Sitsiilia, Mallorca, Kreeta, Korfu, Kos, Küpros, eriti aga Rhodos. Viimasel käis kirjanik kokku viiel korral, muu seas ka sihilikult mõtteis või juba pooleli oleva teose tarvis sobivat miljööd uurimas. Jälgi nimetatud saartest võime leida Ristikivi loometeel mitmel pool, tabades nende kujutamistes kas otsest tõukumist autobiograafilistest seikadest või mentaalsete kaartide kunstikavatsuslikku põimingut loominguliseks maastikuks. Olulisimateks ilukirjandusteosteks siinkohal on „Viimne linn“ ja „Imede saar“, pisut ka „Surma ratsanikud“ ning novell „Ilus sõnn“.

Ristikivi reisikirja „Itaalia capriccio“ põhjal olid kaks imponeerivat kohta Itaalias tema jaoks saared, Capri ja Sitsiilia. On see juhus, et Ristikivi maastikulised ideaalid võrsuvad (kas juba „ette“, kui võtta arvesse Ristikivi jõudmine Kreekasse mõni aasta hiljem, või „ikka veel“, kui meenutame „Rohtaia“ unistusi hellenilisest Arkaadiast) just endistelt kreeka kultuuri aladelt? Nii Sitsiilia kui Capri on kunagi olnud kreeklaste asumaad, mille märke võib saartelt leida tänini. Capriale, millest Rooma keisririigi ajal kujunes valitsejate puhke- ja asupaik, olevat Vergiliuse väitel saabunud kreeklased Joonia saartelt, ning Sitsiiliasse, mis koos Itaalia saapakannaga moodustas *Μεγάλη Ελλάδα*-e, Suure Kreeka, töid hellenistliku tsivilisatsiooni kreeka kolonistid alates 8. sajandist eKr.

Capri oma erakordses värvikülluses ja ilus tundus Ristikivile lausa ebatõelisena: „Mu esimene mulje Caprist oli: see on unenägu!“ (Ristikivi 1993: 55). Capril tundus kõik liiga täiuslik:

Vesi Piccola Marinas on liiga sinine, järsud rannakaljud liiga hästi pildi kompositsiooniga sobitatud, küpressid asetatud otsekui nende efekti arvestades, teed ja terrassid nagu püüaksid meelega luua sügavat perspektiivi, ja kõik värvid nagu oleksid segatud kunstniku paletil. (Samas, 56.)

Capril valitses „eriline atmosfäär“ (Ristikivi 2008: 74), õhk oli seal „soe ja pehme, aga samal ajal kerge ja värsk“ ning oma värvi- ja lõhnakülluses, õitsevate apelsinide ja sidrunitega oli Capri „kerge ja idülliline“ nagu muinasjutumaa, kus isegi arhitektuur on maastikuga osavalt sobitatud (Ristikivi 1993: 55–56). Kas selline ebatõelisena näiv ja ometi peibutav „kerge ja idülliline“ saaremaastik on jätnud jälgi Ristikivi loomingusse? Kas leidub isiklike kogemuste sissepõimimist kujutusmaailma? Kontuurides kindlasti.

Peame korraks peatuma Ristikivi antiutoopilisel vahemängul „Imede saar“ ja keset ookeaniavarust asuval Allotrial, mida on kujutatud Sitsiilia kreekaegsest pealinnast „Sürakuusast õhtu poole“ (Ristikivi 1964: 104) teele asunud kreeklaste asumaana, kuhu on hakatud Platoni õpetuse järgi ideaalset riiki rajama. Raamatu esitrüki kaanepildiks on Islandi kaart, piisavalt vanaaegne ja ometi loetavate kohanimedega (Ristikivi 2008: 567). Ristikivi

ise ei käinud kunagi Islandil, nii et vaevalt on kaanepildil illustreerivast funktsioonist suuremat tähendust. Raamatu eessõnas on avaldatud tänu Spyros Arvanitisele, kes juhtis kirjaniku olulise fragmendi juurde Korful (Ristikivi 1964: 8). Raamatu ilmumise ajaks oli Ristikivi tõepoolest juba külastanud ka Korfut, mille loominguline tähendus on aga avanenud juba „Imede saarele“ eelnenud „Surma ratsanike“ lõpustseenides. Allotria ongi Korfu-sarnaselt piklik, „süstikukujuline, mille pikem telg asus põhja-lõuna suunas“ (samas, 89). Korfut liigendavad kaks mäeahelikku ja Allotria keskmisel, mägisel osal kõrguvad kaks mäge (mis on õieti vulkaanid, Elav mägi ja Surnud mägi). Sarnased on ka saarte mõõtmed: pikkuseks ühel umbes 40, teisel 50 miili ja laiuseks kummalgi vastavalt pool suurimast pikkusest. Kirjaniku geograafiharidus ei jäta sellistes kõrvutustes ruumi juhusele.

Oma Itaalia-muljetes on aga Ristikivi nimetanud just Sitsiiliat seikluste ja ka „imede saareks“ (Ristikivi 1993: 65). Ka järskude lubjakivikaljudest kallastega Capri kirjeldused reedavad inspireerivat eeskju imede saare maastikule: „Capri on oma järskude kaljuseintega nagu merest tõusev kindlus, mille ainsaks, kergesti valvatavaks väravaks on Marina Grande sadam. Siin langeb kaljusein loodjoones kolmsada meetrit“ (samas, 59). Samuti kerkis Allotria teeliste ette kõrge kaljuse rannana, „järsk nagu sein“ (Ristikivi 1964: 58), niisama ligipääsmatu ja kõrge oli kogu rannik ning ainsaks samuti kergesti valvatavaks väravaks merele oli pealinn Heliopolis: „Nii oli loodus ise saart kõigi võimalike vaenlaste vastu kaitsnud. Ülejäänud kuus linna asusid samuti ranniku läheduses, aga neil ei olnud mingit ühendust merega.“ (Samas, 89.)

Mõistagi on Allotria kirjelduste puhul tegemist klassikalise utoopia omadustega, milleks on ruumiline eraldatus muust maailmast, paiknemine mingis raskesti kättesaadavas või seni avastamata geograafilises kohas ja mille lemmikmotiiviks tundmatu saar (Sarapik 2002: 210) – Vahemerelt teele asunud fiktiivsetele seilajatele oli Allotria saare ookeaniavarustest leidmine õnnelik juhus, samuti sellel maabumine, kuna kõrgete kaljuseintega kaitstud saarele võõrad üldjuhul ei pääsenud. Kuid ka fiktsiooniruum võib tugineda ühele või mitmele realselt kogetud paigale, mis on tähistatud väljamõeldud nimedega (samas, 208). Allotria kujundamise geograafilisteks, kirjaniku isiklikest elamustest lähtuvateks eeskujudeks võib lugeda nii Caprit, Sitsiiliat kui ka Korfut. Sellistes ruumi ja kirjanduse vastastikustes seostes avaneb loov maastikuline põiming, milles intiimsed kohakogemused on toitnud fantaasiat.

Samaväärne maastikuline põiming on võrsunud ka Rhodoselt, kuhu Ristikivi pöördus tagasi korduvalt, muuhulgas ka loomingu tõttu. Rhodos on saar, kuhu maabus „Viimse linna“ võitlustes ellu jäänud endine templirüütel Roger. Seda teost ette valmistades hulkus Ristikivi Rhodose vanalinnas ringi, „et kuidagi sisse hingata seda õiget atmosfääri“ (Ristikivi 2008: 228). Ta püüdis meelde jätta ning fotodes säilitada linnamüüri ja väravaid (samas, 197), et nähtut tarvitada „Viimse linna“ kirjutamisel – Ristikivi otsis Akkonisse puutuvat inspiratsiooni sihilikult Rhodoselt, sest kaasaegsest Akkonist poleks ta vajalikku miljööd enam leidnud. Rhodosel asub ka kõige paremini säilinud Püha Johannese rüütliordu ehk johanniitide kindlus 14. sajandist.

Rhodos võlus Ristikivi, saarel tekkis tal lausa kodune tunne, nagu ta kirjutab päevikusse juba 1960. aasta oktoobris, saart teist korda külastades (Ristikivi 2008: 198). Kirjanikule, kelle püsivateks loomingulisteks väljendusteks olid kodumaatus ja võõras olemine, oli kodu- tunne midagi sügavalt erakordset. Selle tundmuse loomingulisi edasiarendusi saame lugeda „Viimse linna“ lõpulehekülgedelt: „Ma ei olnud seda saart kunagi näinud, aga kui meie laev rannale lähenes, oli mul tunne, nagu tunneksin seda juba ammu. [---] Mina, kes ma lapsest saadik olen olnud kodumaata, tundsin korraga, et ma viimaks olin koju jõudnud.“ (Ristikivi 1962: 303.) See tunne püsis ka Ristikivil endal aastaid: veel 1964. aastal Rhodoselt saadetud postkaardile kirjutab ta: „Et siin on ilus olla, tarvitseb vaevalt öelda, aga haruldane on see, et siin, Euroopa viimsel eelpostil ennast nii koduselt võib tunda“ (Ristikivi 2012: 130).

Juba Ristikivi Tallinna-triloogias võrsuma hakanud Arkaadia motiivi arendusi võime eritleda kaheti: üks on metsik, tume ja tokerjas; teine õrn, hele ja idülliline (Kronberg, Melts 2012). Kahe sellise Arkaadia kohtumise või koguni põrkumise analoogi Ristikivi isiklikes kogemustes võime näha tema 1964. aasta mais-juunis saadud elamustes Kreetal, kus ta leidis enda jaoks maastiku, mis oli korraga „metsik ja maaliline“ (Ristikivi 2008: 592). Sarnast pea vastandlike Kreeta maastike vaheldumist ja põimumist kohtame novellis „Ilus sõnn“, kui kreeklane Aristomenes satub kord ootamatult paksu okkalisse tihnikusse, mille sügavast, teed sulgevast hämarusest aimub ohtu, siis kõrgendikule jõudes aga avaneb tema ees kaljude ja mere vahel laiuv imeline, lopsakas ja suisa idülliline rohulagendik, mille üht serva piirav merevesi oli „sile nagu peegel ja säras nüüd päikesepaistel nagu sulahõbe“ (Ristikivi 1968: 73–74). Metsiku ja sünge maastiku üleminek helgeks idülliks suubub surmaohtu. Kuid novellis jätkub kahe vastandliku olustiku põimimine veelgi, kui peategelane satub kõikidest suurtest teedest ja asulatest kõrvale jäävasse lossi, mis muidu pole kuigi meeliülendav, aga mille ümbrus on suurejooneline: „Ühel pool kerkis kõrge mäeahelik, mis seda muust maailmast lahutas ja kaitses [---]. Teisel pool laiuv suur, sinetav meri, mille lained lahe suudmes asuv saarestik kinni püüdis ja taltsaks tegi“ – nendele saartele oli vanasti saadetud pidalitõbiseid (samas, 92). Kujutluspilt Spinaverde nime kandnud lossist on ilmselgelt saanud tõuke Ristikivi Kreeta-reisist ja eriti väljasõidust Spinalongale: „See ei ole just meeltülendav paik. Vana Veneetsia kindlus, mis hiljem on olnud pidalitõbiste asupaik ja mispärast siia enam pole kedagi elama asunud.“ (Ristikivi 2008: 591.) Nõnda ilmselgelt ja äratuntavalt lähtub Ristikivi enda Kreetal saadud kogemustest novell „Ilus sõnn“, kus olulisel kohal pole mitte niivõrd karakterid, vaid just müüdid ja maastikud.

Lõpuks tuleb vältimatult teha põgus peatus – koos Ristikivi ja „Surma ratsanike“ Pedroga – Mallorcal, Hispaaniale kuuluval saarel. Hispaania maastik ei ole Ristikivi sütitanud ei erilisteks reisimuljeteks ega loomingulisteks teekondadeks, Hispaanias käis kirjanik üksnes puhkusereisidel. Mallorcalt, kuhu Ristikivi teine reis Vahemere-äärsetele maastikele ta 1957. aasta aprillis viis, hoovas siiski midagi enamat. Sellest sai saar, kus kirjanikule meenus lapsepõlves loetud lugu „Maal, kus palmid kasvavad“. 26. aprillil saarelt saadetud postkaardi kohamääratluseks on kirjutatud seesama tähenduslik pealkiri (vt Ristikivi 2012: 94).

Mallorca leiab Ristikivi igatsetud idüllid: „Aga päikest ja soojust on ja palme ja roose ja jasmiiine ja muid õisi. [---] Päike paistab, linnud laulavad ja vein voolab.“ (Samas, 92, 94.) Saare võlu püsis kirjanikus veel paar aastat hiljemgi, kui ta meenutas sealse rahva sõbralik-kust – ja üht Pedro-nimelist, kellega oli seal tutvunud ja kes talle hiljem „lahkelt tervisi saatis“ (Ristikivi 2008: 125). Mallorca on ka „Surma ratsanike“ Pedro kodusaar, mida ta jäi lõpuni igatsema ja mis „ei vaja ilutulestiku sära, vaid jätkub ainult kuust ja tähtedest“ (Ristikivi 1963: 84). Lõpuks ühenduvad „Surma ratsanikes“ kaks maastikulist idüllid, Mallorca ja Korfu – mõlemad saared olid elamuslikud nii Ristikivile endale tema tegelikus elus kui ka loomingus tema tegelasele.

Kreeklased

Saartelt – Rhodoselt ja Kosilt – algavad sõprussidemed, mille mõju ulatub kirjaniku loomingusse.

Juba 1942. aastal ilmunud „Rohtaias“ võrsuma hakanud vahemeremaised unistused viisid Ristikivi mõtteis uitama helleenilisse Arkaadiasse. Hilisemad teekonnad viisid kirjaniku ka tegelikus elus kõige sagedamini just Arkaadia algsele kodumaale Kreekasse – kokku üheteistkümnel korral. Ristikivi esimene Kreeka-reis kujunes aga igati pettumuseks, nii et ta juba siis, kui see oli vaevalt poole peale jõudnud, kirjutas päevikusse, et talle Kreekast aitab enam kui küllalt (Ristikivi 2008: 181). Kreeka maastik ei pakkunud midagi inspireerivat ja selle iseloomustamiseks leidis ta Itaalia idüllile vastukaaluks tabava väljendi „traagiline maastik“ (samas, 179). Ka Ristikivi tegelased liiguvad harva Kreeka maastikel. „Viimse linna“ peategelase sünnimaa on küll Kreeka, kuid sellekohased üksikud maastikukirjeldused teoses jäävad põgusaiks, reetmata kirjaniku isiklikke meeleolusid või emotsioone. „Viimse linna“ juures on märkimisväärne, et kuigi peategelase Ateenast algav põgenemisteed viib muuhulgas geograafilise Arkaadia südamesse, mägisele ja metsikule maastikule, kui ta läbib Korintose ja Mistrase vahepealset teed Moreas ehk tänapäevase nimetusega Peloponnesoses, siis ei maini Ristikivi tolle teekonna kirjeldamisel sõnagagi Arkaadiat. Sest Ristikivi igatsuste Arkaadia oli midagi heledat ja helget, mitte sünge ja ohtlik nagu too teekond. „Surma ratsanikes“ on olulised Kreeka sadamalinnad, läbitakse mitmeid Kreeka maakondi ja teose lõppfaasis toimuvad Kreeka pinnal määravad lahingud, aga tekst vaevalt laskub maastikulistesse detailidesse. Ometi sai Kreekast kirjaniku reise peamine sihtkoht, esialgu käis ta seal lausa kaks korda aastas. Miks, kui ta ei leidnud seal inspireerivat maastikku ega käinud otsimas loomingulisi tegevuspaiku? Erandiks tõepoolest vaid Rhodos, kuhu tagasipöördumist peatselt pärast esimest reisi püüdis Ristikivi iseenda ees vabandada loominguga, nimelt „Viimse linna“ ideega (samas, 197).

Kreekas Ristikivi vallanud koduse tunde põhjuseks olid eelkõige inimesed. Ainult Kreeka-reisidel sõlmitud tutvusi peab Ristikivi oluliseks mainida järjepidevalt ka oma päevikumärkmetes. Ateenast Akropolise ja Areopaagi künkailt saadud muljeid kokku võtvas reisirakjas on Ristikivi üldistavalt iseloomustanud kreeklasi „uhke ja samal ajal nii sõbraliku“ rahvana,

kellel on sügav ja loomulik usutunne: „[---] ühelgi teisel maal ei ole ma tundnud, et religioon oleks nii loomulik osa rahva elust, vaba truualamlikust kombetäitmisest või omakasupüüdlisest imedeusust, endastmõistetav nagu igapäevane leib“ (Ristikivi 1993: 36). Samuti hindas Ristikivi kreeklaste külalislahkust ning avatud südant, nende iseloomu ja elulaadi (Arvanitis 2012). Seega, kui Itaalia pakkus Ristikivile ajalooalast inspiratsiooni ja maastikulist võlu just loominguks, siis Kreekast leidis ta olulist isiklikus elus, nimelt sõbrad ja talle sobiva mentaalliteedi. Oli ju Ristikivi isegi „vaimult vahemeremaalane, usutunnistusest jäi ta kuni surmani apostliku õigeusu koguduse liikmeks. Võib-olla seetõttu tundis Ristikivi end kõige kodusemat just Kreekas, Euroopa kultuuri lähtekohas ning lähemal kristluse ja Bütsantsi kiriku ajaloolistele juurtele.“ (Kronberg 1995: 79.)

Mitte ainult maastikud ei sõlmi Ristikivi Vahemere-ruumi ühtseks tervikuks, vaid ka inimesed ja nendega kaasnevad elamused. Kirjaniku geograafiline perspektiiv ja maailma lülituvate tähenduslike objektide valik võib avalduda ka romaanidesse kirjutatud karakterite ja nende tausta andvate, kogemuslikult pinnalt lähtuvate episoodide kaudu.

Kolmest tutvusest kreeklastega kujunes pikaajalisem sõprus, mille jäljed ulatuvad ka Ristikivi loomingsusse. 1960. aasta mais Rhodosel tutvus Ristikivi Nickiga, kreeklasega, kes pakkus ennast teejuhiks ühe visiidi tarvis ja oli ühtlasi tõlgiks. Juba sama aasta sügisel oli Ristikivi taas Rhodosel ja kohtus Nickiga ülepäeviti; ka poole aasta pärast Ristikivi kolmandal Rhodose-reisil kohtuti sageli. Paraku ei saanud Nickist ustavat sõpra ja rõõm temast hääbus aastatega mureks ja pettumuseks. Hoolimata noormehe juures algusest peale selgelt ilmnunud ebausaldusväärsusest ja valelikkusest hoidis Ristikivi seda tutvust ning aastaid kestnud sagedat kirjavahetust kuni valusa lõõgini 1967. aasta märtsis. Siis külastas Nick kirjanikku Rootsis ning lahkus petturi ja vargana. Võime aimata, et sellest sõprusest idanesid kirjanikus impulsid iseloomustada oma romaanides kreeklasi üleüldiselt kui lootusetuid valetajaid ja petiseid.

Sootuks teine lugu oli 1960. aasta sügisel Rhodosel kohatud kreeklase, Korfult pärit Spyros Arvanitisega. Sellest kujunes tõeline ja surmani kestnud sõprus, mida Spyros on mälestustes iseloomustanud haruldase vastastikuse tõmbena kahe inimese vahel, kel on sarnased iseloomud ja ideed, ilma milleta ei saakski sõprus püsida: „Esimesest hetkest sain aru, et tegemist on ühe väga tõsiseltvõetava ja suurepärase inimesega ja ma ei eksinud“ (Arvanitis 2012). Ei eksinud ka Ristikivi – kuidas muidu seletada asjaolu, et oma 50. sünnipäevaks sõitis kirjanik Kreekasse, et juubeli eelõhtut tähistada õhtusöögi ja kinokülastusega Spyro seltsis ning seejärel sõita Spyro kodusaaresle Korfule. Selles sõprussuhtes valitses ustavus ja usaldusväärsus ning sarnane mentaliteet, tänu millele oli omavahel alati paljust rääkida – ajaloost ja filosoofiast kuni anekdootideni. Kui Ristikivi on oma „Päevaraamatus“ „ainult kaotuste aastat“ (1967) kokku võtnud, nimetab ta Spyro kihlusest teada saamist üheks valusamaks sündmuseks, kuigi nad olid endiselt sõbrad. „Ainult – kas ma teda kunagi enam näen...“ (Ristikivi 2008: 1011). Pettumus ja valu, mida see sissekanne jäädvustab,

seisneb üksiku inimese hirmus kaotada oma parim sõber. Ristikivi tundis end tõeliselt vaba ja avatuna ainult talle sobiliku vaimu- ja elulaadiga Kreekas (Arvanitis 2012). Muidugi kohtuti veel ja Spyros Arvanitisest sai Ristikivi testamendijärgne pärija.

Spyroga on seotud üks oluline loominguline detail. Ristikivi olevat Spyrole öelnud, et tal on plaanis kirjutada teos, mille tegevus toimub Faliros ehk Phaleronis ja mille peamine tegelaskuju oleks Spyros (samas). Sellist romaani Ristikivi loomingulise pärandi seas ei ole. Ent märkimist väärib „Viimse linna“ esimese peatüki teine osa, Rogeri lapsepõlv Ateenas ja õnnelikumad päevad rannaäärsetes kalurikülades. Rogeri „lähimaks sõbraks oli aga üks kaluripoiss Phaleronist nimega Mikael“ (Ristikivi 1962: 19), keda Roger nimetab oma vennaks. Kuigi romaanis kirjeldatud sõprus jäi eluteede lahknemise tõttu lühikeseks, oli sel mõju nii peategelasele kui nähtavasti ka kirjanikule endale veel tagantjärelegi. Selle episoodi eriliselt isiklikule tähendusele vihjab Ristikivi oma päevikus. 19. novembril 1963. aastal tuli tal mõte hakata „Viimset linna“ tõlkima inglise keelde, peamiselt selleks, et romaani üht peatükki Spyrole saata – sedasama peatükki Rogeri Ateena ümbruses veedetud lapsepõlvest ja sõprusest Mikaeliga (Ristikivi 2008: 524). Pisut hiljem lisab ta: „Aga nüüd tõlkides märkan eriti, kui südamest see on kirjutatud“ (samas, 526) ning avaldab ühtlasi kahjutunnet, et vähesed on seda märganud. Nii on Ristikivi enda sügav sõprus Spyroga olnud inspireerivaks lätteks ühe romaanitegelase sõprussidemete ja Kreekas veedetud lapsepõlve kujutamisele.

Kolmas oluline kreeklane on Kosta, kellega Ristikivi tutvus 1962. aasta mais Kosil. Nad jäid kirj vahetusse, mis polnud küll nii tihe kui Nicki või Spyroga. Tõenäoliselt nad rohkem ei kohtunudki, Kosil käis Ristikivi vaid korra. Päevaraamatus on Ristikivi nimetanud Kostat oma sõbraks ja temaga on seotud vahest üks olulisemaid leitmotiive Ristikivi loomingus. Just vestlusest Kostaga on inspireeritud geniaalne nimeleid ja mitmes teoses korduv Casarmana ehk Casa Romana ehk Rooma koda. Kosta koos oma sõbraga näitas Ristikivile Kosil üht „roomaaegset maja, mida nad nimetasid „kasarnana““ ja millest Ristikivi alles hiljem aru sai, et see pidi olema „Casa Romana“ (samas, 349). Teadupoolest saab Palma de Mallorcalt pärit Pedro „Surma ratsanikes“ endale nime sarnasel viisil: ärevusest või ärritusest neelab ta ühe tähe alla ja korralikult välja hääldamata Rooma kojast saab nimi Casarmana, „eks ole me kõik Rooma kojast tulnud“ (Ristikivi 1963: 27). Alates „Surma ratsanikest“ saab see nimi üheks kõige sagedamini esinevaks tegelasnimeks Ristikivi teostes.⁵ Selles romaaniepisoodis, milles sünnib üks kogu Ristikivi loomingut läbiv motiiv, kohtuvad koguni kolm Ristikivi isiklikku ruumikogemust: Mallorca saare, tuttava Pedro ja Korfu seostele lisandub Kos koos seal kohatud Kostaga.

⁵ Teine alates „Põlevast lipust“ sageli esinev perekonnanimi Ristikivi loomingus on Schmerzberg. „Rooma päevik“, mis on Ristikivi loominguline kokkuvõte, viib viivuks ja lõpetuseks kokku ka need kaks nime. Nii võib neis nimedega seotud detailides näha üht ruumiliste põimingute ilmingut.

Ristikivi sõbra Spyros Arvanitise kodusaairelt Korfult on pärit mõlemad Pedro Casarmana elupäästjad, kreeklaste Spiro ja Nikeforos. Kui üldsõnaliselt on Ristikivi oma loomingus iseloomustanud kreeklasi kui lootusetuid valetajaid ja liiga uudishimulikke, siis need kaks tegelast on erandlikult ustavad ning vajalikud vestluskaaslased, kellega peategelasel tööpoolest on, millest rääkida – just nagu Ristikivil endal Spyros Arvanitisega. „Surma ratsanike“ Spiro, „hoolimatult tõemeelne ja mitte sugugi argpüks“ (Ristikivi 1963: 65), on Roger de Flori vägede ustav tõlk⁶ ning kuigi ta ei esine tekstis sageli, nimetab Pedro teda oma sõbraks. Just Spiro abiga õnnestub Pedrol hädahoitlikust Ateenast põgeneda Korfule – saarele, kuhu Ristikivi ise jättis poole oma südamest (Arvanitis 2012) ja mis romaanis köitis Pedro meeli sedavõrd, et leevendas tema koduigatsust: „[---] see saar oli peaaegu niisama ilus kui Mallorca“ (Ristikivi 1963: 285). Enne seda on aga Pedro elupäästjaks olnud teine kreeklane, õpetatud mees Nikeforos, kelle suurim tähtsus ilmneb „Surma ratsanike“ lõpulehekülgedel: „Nikeforos oma jutuga sai mu elupäästjaks, sest ta sõnadele mõeldes ei saanud ma und ja olin seetõttu ärkvel, kui salamõrtsukad mu magamiskambrisse hiilisid“ (samas, 281–282). Nikeforosest saab asendamatu teejuht, õpetaja ja tõlk Pedro pojale Niccolole „Surma ratsanikele“ järgnevas teoses „Imede saar“.

Ka sel kombel, tegelike ja fiktiivsete tüüpide kunstikavatsuslikus põimimises avaldub tundlik kohakujutus, mis annab korraga tausta kirjaniku omaeluloolisusele ja loomingulisele ruumile, samuti neid ühendava kirjandusliku maailma kujundamisele. Karl Ristikivi teoste autobiograafilisust on kirjandusloos rõhutatud mitut moodi, valdavalt peategelaste üksindust ja isamaatust kirjaniku lapsepõlve ja pagulusega seostades. Vahemere-ruumi puhul avalduvad sootuks teistsugused, kuid sama ilmsed üksikasjad, mis on ilukirjanduslikku teksti põimitud teadlike vihjetena realselt läbitunnetatud (koha)kogemustele ja sellega seonduvatele emotsioonidele. Isikliku elu sõlmpunktide belletriseerimine kinnitab Ristikivi romaaniloomingu kuulumist tunnetuslikult ühtsesse mentaalsesse ruumi. Kirjanik esitleb keskkondi ja detaile, millesse on imbunud intiimsed tähendused, ta on loomingusse põiminud just need maastikud, teekonnad ja inimtüübid, mis talle endale midagi pakkusid. Iga individuaalne maailm ongi moodustatud suure maailma elementidest valikuliselt, oma meelte, tahete ja püüdlustega sihiteadlikult toimetades: „Me ei võta mitte kogu füüsilist maailmaruumi endasse vastu, vaid valime sellest välja asjad, mis meie jaoks on olulised meile antud piiratud ajas“ (Undusk 2011: 125). Ristikivi tegelaste ja sūzeeseikade kujunemine omaelulooliselt pinnalt võib ilmuda küll peaaegu märkamatu, juhuslike maastikuelementide kõrvutustes või krüptiliste vihjete peenetundelises poetamises, kuid sellele tähelepanu pööramine avardab Ristikivi teoste keeruka maailma tajumise ja määratlemise võimalusi.

6 Ristikivile endalegi olid tema tegelikus elus kohatud kreeklastest tuttavad esmalt teejuhid ja tõlgid.

Lõpetuseks

Rohketel reisidel Vahemere maadele olid Ristikivi jaoks olulised peamiselt kolm tingimust: päike, soojus ja vaade Vahemerele (Ristikivi 2008: 125). Ta otsis ennekõike idüllilisi ja leidis seda korduvalt just leebel ja õrnal, turvalisel maastikul. Sellisena kujutles ta ka Arkaadiat, mille maastikulise vaste leidis ta piiniate, küpresside ja õitsvate apelsinipuudega rahulikust, helgest ja „õnnelikust“ Itaaliast, mitte „traagilise maastikuga“ Hellasest. Koguni algselt hallina nähtud Vahemeri moondus kujutlustega segunevaks ja lausa poeetiliste liialdustega sillerdavaks idülliks, kujundades nii Ristikivi elu- ja loomelugu põimivat maailma. Itaalias algavad ja lõpevad Ristikivi ajalooliste romaanide vahemeremaised teekonnad „Põlevast lipust“ „Rooma päevikuni“. Mereigatsust väljendavad võrdselt nii romaanitegelased kui Ristikivi ise: „Siin on meri. Muud ei ole ja pole tarvis ka.“ (Ristikivi 2012: 68.) Mereigatsus ja sellega seonduv avaruse lummus on Ristikivi teostes selgelt autobiograafiline element, ühtlasi üks kandvamaid ja edasiviivamaid teemasid, mis tema loomingus on kanaliseerunud peamiselt saarte-ihaluseks.

Kuigi kirjanik ise ei olnud „eriti vaimustatud merereisidest“ (Ristikivi 1993: 61), väljendub võõra maa või linnaga tutvumise ideaal Ristikivi teostes paradoksaalsel kombel just sellisena, et esimene kontakt maastikuga on merelt lähenedes. „Viimse linna“ Akkon, mis kaotas peategelase jaoks oma võlu juba pärast sadamas maaletulekut, jääb tema mälu pilti just raske ja tormise meresõidu järel hommikuvalguses merelt nähtuna. Konstantinoopoli paleed ja kirikud tundusid eemalt palju uhkemad ja ilusamad kui lähedalt; vahetul nägemisel avanes „seestpoolt õõnes ja ussitanud“ linn. See kõlab justkui saatusliku eelaimusena „Rooma päeviku“ Kaspari süngetele meeleoludele, mis tabavad teda Itaalia maastikku ligidalt nähes (vt Ristikivi 1976: 10) ning millest aimub kõikide teekondade sulgumine.

Tunne ühest kohast on vaadete ja lõhnade ainulaadne segu, loomulike ja kunstipäraste rütmide, nagu päikesetõusu ja loojangu erakordne harmoonia (Tuan 1981: 184) – seda tunnet jagab kirjanik oma romaanide tegelastega. Ristikivi aistiliste ja mälumaastike kandumine tema teostesse lähtub ammusest unistusest võrsunud idüllilistest meeleoludest ning helgetest kohakogemustest, viimaks aga tühimusest ja süngetest tundeseisunditest. Ristikivi esitab ilukirjanduslikus vormis subjektiivse kuvandi füüsilisest keskkonnast ning kõrvuti eluloolises materjalis jäädvustatud kohakogemustega teeb ta nõnda nähtavaks tegelikkuse isiklikul tõlgendusel põhineva maailma, milles kujuteldava ja reaalse geograafia piir võib olla ähmastatud mängulisusega. On ju mängulisusel Ristikivi omamüüdis peaaegu et keskne koht: „See tähendab tungi ja vajadust luua omaenda maailm, milles võib end tunda suveräänsena“ (Nirk 1991: 271). Omaenda maailma loomine ei tähenda pelgalt põgenemist reisides või kujuteldavat teekonda lapsepõlve unistuste täitmise poole ega ka „puhast eskapismi“, milleks Ristikivi pidas kirjutamist kui ainsat tegevust, mis pakkus natuke lõbu ja oli ka teatud määral puhkuseks (Ristikivi 2002: 379).

Karl Ristikivi vahemeremaiste teekondade tihedad omavahelised seosed elus ja loomingu põimuvad tervikuks, milles kartograafia-alased teadmised on loovalt seotud omaelulooliste kogemuste ja unistustega. Ristikivi fiktsionaalsed ruumid vastavad tegelikkuses kogetud paikadele, tuginevad või viitavad nendele või on vähemalt mingil määral seotud reaalse kaardistatava ruumiga, kusjuures tegelikkuse ja ilukirjanduse vastastikused seosed, elus ja loomingu ristuvad geograafilised kogemused ei jää pelgalt maastikulisteks, vaid hõlmavad muuhulgas ajaloolist tunnetust, faktilisi seoseid ning inimestevahelisi suhteid. Ristikivi autobiograafilistele seikadele tuginevad ja hoolikalt konstrueeritud maastikulised põimingud loomingu on märguande sellest, et Vahemere maad kujutasid kirjaniku jaoks ühtset ruumi. Just Kreeka ja Itaaliaga seotud maastikulised, ajalised ja aistilised kogemused võimaldavad Ristikivi Vahemere-ruumis näha kirjaniku maailma kui reaalse maastiku loomingu kehtestatud analoogi.

Rändur Ristikivi. –
Janika Kronbergi erakogu

Kirjandus

- Bunkše, Edmunds Valdemārs** 2012. Geograafia ja elamise kunst. Tallinn: Varrak.
- Hollo, Maarja** 2010. Meie saarelt Mnemosyne juurde. Saar kui omaeluloolisuse kujund Bernard Kangro loomingus. – Methis. *Studia humaniora Estonica*, nr 5–6, lk 95–10. DOI: <http://dx.doi.org/10.7592/methis.v4i5-6.521>
- Kronberg, Janika** 1995. Identiteediväsimus. – Eesti Kirjanduse Seltsi aastaraamat XXV (1994). Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, lk 75–80.
- Kronberg, Janika** 2012. Kust algab ja kuhu kulgeb teekond? – Karl Ristikivi teekonnad. Kaheksakümmend kuus postkaarti reisiselt 1946–1976. Tartu–Tallinn: Go Group, lk 7–19.
- Kronberg, Janika, Brita Melts** 2012. Karl Ristikivi rändav Arkaadia. – Keel ja Kirjandus, nr 10, lk 721–733.
- Kõvamees, Anneli** 2008. Itaalia Eesti reisikirjades: Karl Ristikivi „Itaalia capriccio“ ja Aimée Beekmani „Plastmassist südamega madonna“. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- Lejeune, Philippe** 2010. Autobiograafiline leping. – Methis. *Studia humaniora Estonica*, nr 5–6, lk 196–223. DOI: <http://dx.doi.org/10.7592/methis.v4i5-6.530>
- Liivamets, Maire** 1990. „Põlev lipp“ – võtmeteos. – Karl Ristikivi, Põlev lipp. Tallinn: Eesti Raamat, lk 170–172.
- Maiste, Juhan** 2011. Kolmas silm. Essee ilusast maastikust. Tallinn: Varrak.
- Neithal, Reet** 1994. Karl Ristikivi. Arengulooline essee. Tallinn: Koolibri.
- Nirk, Endel** 1991. Teeline ja tähed. Eurooplase Karl Ristikivi elu. Tallinn: Eesti Raamat.
- Ristikivi, Karl** 1953. Hingede öö. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv.
- Ristikivi, Karl** 1962. Viimne linn. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv.
- Ristikivi, Karl** 1963. Surma ratsanikud. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv.
- Ristikivi, Karl** 1964. Imede saar. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv.
- Ristikivi, Karl** 1968. Sigtuna väravad. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv.
- Ristikivi, Karl** 1972. Inimese teekond. Luuletusi. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv.
- Ristikivi, Karl** 1976. Kaspar von Schmerzburgi Rooma päevik. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv.
- Ristikivi, Karl** 1993. Mälestusi ja reisikirju. (Loomingu Raamatukogu 1–2). Tallinn: Perioodika.
- Ristikivi, Karl** 2002. Valitud kirjad 1938–1977. Koost Rutt Hinrikus. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
- Ristikivi, Karl** 2008. Päevaraamat 1957–1968. Tallinn: Varrak.
- Ristikivi 2012 = Karl Ristikivi teekonnad. Kaheksakümmend kuus postkaarti reisiselt 1946–1976. Koost Janika Kronberg. Tartu–Tallinn: Go Group.
- Sarapik, Virve** 2002. Saar. – Kohandumise märgid. (Collegium litterarum, 16). Koost, toim Virve Sarapik, Maie Kalda, Rein Veidemann. Tallinn–Tartu: Eesti TA Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, lk 207–237.
- Tally, Robert T. Jr** 2013. Spatiality. London, New York: Routledge.
- Tilley, Christopher** 1994. A Phenomenology of Landscape. Places, Paths and Monuments. Oxford: Berg Publishers.
- Tuan, Yi-Fu** 1981. Space and Place. The Perspective of Experience. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Tüür, Kadri 2002. Koht ja kohatus Karl Ristikivi romaanides „Kõik, mis kunagi oli“ ja „Ei juhtunud midagi“. – Aare Pilv, Kadri Tüür, Sündmus. Koht. (Collegium litterarum, 15). Tallinn: Eesti TA Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, lk 69–192.

Uibopuu, Valev 1987. Ristikivi saar. Mõtisklusi Karl Ristikivi Vahemere suhteist. – Ajavoolu võrendikest. Mõtteaamat kirjanduse, keele ja kultuuri vallast. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv, lk 217–222.

Undusk, Jaan 2011. Das baltische Pantheon in der Naturphilosophie. Baer, Uexküll, Ostwald und das Problem der Zeit. – Umweltphilosophie und Landschaftsdenken im baltischen Kulturraum. Environmental Philosophy and Landscape Thinking. (Collegium litterarum, 24). Hsg. Liina Lukas, Ulrike Plath, Kadri Tüür. Tallinn: Eesti TA Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, S. 112–136.

Käsikirjalised allikad

Arvanitis, Spyros 2012. Videointervjuu Spyros Arvanitisega 30.04.2012. [Video kreeka keelne litereering ja tõlge eesti keelde; kreeka keelest tõlkinud Terje Homutov.] Materjal hoiul Karl Ristikivi Seltsis.

Brita Melts, eesti kirjanduse doktorant Tartu Ülikoolis. Peamisteks uurimisvaldkondadeks on eesti nüüdskirjandus, kirjanduslikud maastikud, omailmad ja nende autobiograafilised lätted. E-post: brita.melts@ut.ee

Karl Ristikivi's Mediterranean space

Brita Melts

Keywords: Karl Ristikivi, Mediterranean countries, islands, autobiography, literary mindscape (*Umwelt*)

Karl Ristikivi (1912–1977) was a well-travelled Estonian writer whose imaginative spatial images are based equally on landscapes he actually experienced and on journeys he perhaps traced on a map with his finger and followed in his imagination. After 1956, Mediterranean countries became his most frequent travel destinations and the most significant settings of his works, starting with the first of his historical novels, *The Burning Flag* (1961), the landscapes of which were based more or less on his personal experiences.

This article focuses on the Mediterranean landscapes of Ristikivi's life and works in order to discover the links between his personal and his literary journeys; the interlacing – even clashing – of actual and imagined landscape experiences; as well as the writer's fictionalized intellectual epiphanies. I focus first on the Greek and Italian landscape, particularly the islands (Capri, Sicily, Corfu, Rhodes, Crete and Mallorca), and thereafter on people and characters – friends made on trips and Greeks portrayed in his novels. Third, I briefly touch on Ristikivi's Arcadia motif, both mythical and actual.

Comparing literary and autobiographical experiences documented in journals and letters reveals how the spatial interconnections that Ristikivi actually experienced and then echoed in his literature are intertwined perceptively in a unified Mediterranean space: autobiographical experiences become part of literary journeys, mental maps supplement actual geography, and images are backed by physically experienced spaces.

This could also be interpreted as the writer's imaginary self-centred world, a literary mindscape, which is based on actual perceived physical environments and geographical landscapes, but which is not identical to firsthand reality but rather its personal interpretation; a conscious and selective version of physical surroundings. In addition to making landscape connections, Ristikivi creatively meshes actual people (Greek friends) and fictional stereotypes (secondary characters in his novels) in this self-centred world that unites autobiographical and creative spaces.

In his novels, Ristikivi introduces environments and details infused with intimate significance, and records precisely those landscapes, journeys and characters that meant something to him and his spirituality. The carefully constructed interweaving of landscapes based on Ristikivi's autobiographical circumstances are a sign that the writer envisaged the Mediterranean countries as a unified space.

In particular the Greek and Italian landscape-related, emotional, temporal and perceived experiences enable readers to view in Ristikivi's Mediterranean space the writer's *Umwelt*, his literary mindscape that is embodied in his work, as an analogy of the real landscape.

Brita Melts is PhD student in Estonian literature at University of Tartu. Her main research areas are Estonian contemporary literature, literary landscapes, literary mindscapes and their autobiographical sources.

E-mail: brita.melts@ut.ee